

Цветомира Данова (София, България)

ВИЗАНТИЙСКИЯТ ИЗТОЧНИК НА ЕДНА АНОНИМНА СТАРОБЪЛГАРСКА ХОМИЛИЯ

Настоящото изложение има за цел да съобщи за идентифицирането на византийския източник на едно анонимно старобългарско произведение и да очертае новите перспективи в неговото изследване.

Анонимната хомилия, предмет на това съобщение, е произведение, посветено на празника Успение Богородично, с начало *Длъжннъ всегда прѣстнѣшааго и дългоу поминѣтъ и прѣсно и хвалѣтъ...* (ВНБС: 608–609). Този старобългарски текст е включен в състава само на два, но важни за историята на старобългарския хомилиар южнославянски календарни сборника. Това са известните ръкописи – Михановичевия хомилиар от края на XIII в.¹ (по-нататък *Мих*) и Германовия сборник (по-нататък *Герм*) от 1358–1359 г.² В Михановичевия хомилиар за автор на словото е посочен Йоан Златоуст, а в Германовия сборник текстът е анонимен. В Описа на Московската синодална библиотека А. Горски и К. Невоструев съобщават за слово със същото начало, поместено два пъти в Тържественик от 1675 г.³

Върху произхода на това старобългарско произведение е обръщано специално внимание (Иванова-Мирчева 1968). Правени са опити словото да бъде отнесено към творчеството на Герман Константинополски (Jufu 1960: 273)⁴ и Андрей Критски (Иванова-Мирчева 1968)⁵. Поради отсъствие обаче на точно гръцко съответствие текстът е възприет като анонимна старобъл-

¹ Словото е поместено на л. 240а–246а. Издание – Aitzetmüller 1957.

² Словото е поместено на л. 248а–262а. Издание – Мирчева 2006: 749–777. Изследване на текста – Мирчева 2006: 218–224.

³ *Длъжннъ есмы братѣе всегда прѣстнѣшааго и долгѣ поминѣтъ...* (л. 161) и *Длъжннъ всегда прѣстнѣшааго и долгѣ поминѣтъ...* (л. 187б), вж. Горский, Невоструев 1859: 680–681. В единия случай за автор на произведението е посочен Йоан Златоуст (л. 161а), а във втория Андрей Критски (л. 187б), вж. Горский, Невоструев 1859: 673, 680–681.

⁴ Цитирам по Иванова-Мирчева 1968.

⁵ А. Горски и К. Невоструев отхвърлят като автор на словото Йоан Златоуст, „ибо упоминается в нем об императрице Пульхерии и четвертом веленском соборе“ (Горский, Невоструев 1859: 680). Те посочват сходното начало на словото, както и различието в съдържанието по-нататък с творба на Герман Константинополски за същия празник, без да взимат отношение към авторството на произведението (Горский, Невоструев 1859: 680).

гарска творба. Въз основа на езиково-литературен анализ произведението е отнесено към творчеството на Йоан Екзарх (Иванова-Мирчева 1968: 90–99)⁶. Мнението е прието и анонимната хомилия е включена сред словата на Йоан Екзарх (Станчев 1991: 68).

В ВНБС при представянето на произведението Климентина Иванова отбелязва следното: „(Словото – б. м.) включва и мотивите за чудото с евреина и за полагането на ризата и пояса на Богородица във Влахерна. Възможно е в творбата да е инкорпорирана и част от т.нар. *Historia Euthymiana*“ (ВНБС: 608). Тази изключително важна бележка ме насочи към евентуалния гръцки източник. Най-ценното сведение в нея, ключът към „една от загадките“ на Германовия сборник (Мирчева 2006: 218) е предположението за съществуването в старобългарския текст на част от *Historia Euthymiaca* (ВНГ № 1056e; САНТ № 104)⁷.

Historia Euthymiaca е текст, свързан със събитията около Успението на Божията майка⁸. Тази история е интерполирана във Второто слово на Йоан Дамаскин за Успение Богородично (начало *Ἔστι μὲν ἀνθρώπων οὐδεὶς...* – ВНГ № 1097; СРГ № 8062; Kotter 1988: 516–540) и е тясно свързвана с неговото творчество и с текстовата история на произведението му⁹. Интерполираният текст обхваща цялата 18-а глава от Дамаскиновото произведение (Kotter 1988: 536–539)¹⁰. Предадена ни от Йоан Дамаскин, *Historia Euthymiaca* разказва за събития от Халкедонския събор (451 г.), по-точно за молбата на императорската двойка Пулхерия и Маркиан към йерусалимския патриарх Ювеналий да получат мощите на Богородица. В отговор Ювеналий накратко разказва събитията от Успението на Божията майка и обяснява защо там всъщност няма телесни мощи. Тогава Пулхерия и Мар-

⁶ Допусната е и възможността произведението да е преводно (Иванова-Мирчева 1968: 99).

⁷ СРГ 3: 520.

⁸ Този византийски наратив е представител на т.нар. късна апостолска традиция за Успението на Богородица (по Shoemaker 2002: 67–70). Характерна особеност на тази традиция е присъствието на епизода от Успението на Божията майка, в който един от апостолите (обикновено ап. Тома) закъснява и не присъства на погребението. Поради тази причина апостолите отварят гроба на Дева Мария, в който обаче не откриват тялото, а само погребалните ѝ одежди. Изследвания върху *Historia Euthymiaca* – вж. Jugie 1944: 159–167; Wenger 1955: 136–139; Esbroeck 1975–1976; Mimouni 1995: 553–562; Lourié 2007.

⁹ Под различни форми *Historia Euthymiaca* е известна още и в: ръкопис от VIII–IX в. (Sinaiticus 491, f. 246v–251r, вж. Wenger 1955: 136–138), в синаксар за 2 юли (Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ μνήμη τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰουβενάλιου πατριάρχου Ἱεροσολύμων. ... Καὶ ὅτι ταῦτα οὕτως ἔχει, ἐν τῇ Εὐθυμιακῇ ἱστορίᾳ ἐν τρίτῳ λόγῳ κεφαλαίῳ τεσσαρακοστῷ εὐρήσεις. Κτίσας δὲ τὰς Βλαχέρνας ὁ Μαρκιανὸς σὺν Πουλχερίᾳ, Ἰουβενάλιον ἡρώτα, εἰ περὶ τοῦ σώματος τῆς θεομήτορος οἶδε ποῦ ἐτίθη. ... – Delehaie 1902, coll. 794), в IV слово за Успение Богородично на Козма Веститор (Wenger 1955: 328–333), цитирана е също така в Пандектите на Никон Черногорец (Jugie 1944: 164, бел. 3; Lourié 2007: 191–193) – по-подробно вж. в указаните изследвания от бел. 8.

¹⁰ А. Каждан повдига въпроса дали този текст действително е интерполиран (Каждан 2002: 114–115).

киан отправят молба да получат запазените погребални одежди на Богородица. Историята завършва с полагането им във Влахерна. Няма сведения Второто слово за Успение Богородично от Йоан Дамаскин да е превеждано на славянски (въз основа на ВНБС: 607–618).

При проверката¹¹ дали анонимната хомилия за Успение Богородично от *Мих* и *Герм* съдържа *Historia Euthymiaca* установих, че в старобългарския текст присъства цялата *Historia Euthymiaca*, взета от произведението на Йоан Дамаскин:

Kotter 1988: 18, 1–5 ¹²	<i>Мих</i> , л. 244а
<p>Ορᾶτε, φίλοι πατέρες καὶ ἀδελφοί, οἷα πρὸς ἡμᾶς ὁ πανευκλεῆς ἀποτείνεται τάφος· καὶ ὅτι ταῦτα οὕτως ἔχει καὶ ἐν τῇ Εὐθυμιακῇ ἱστορίᾳ, τρίτῳ λόγῳ, κεφαλαίῳ τεσσαρακοστῷ, οὕτως αὐτολεξεὶ γέγραπται· »Εἴρηται μὲν ἀνωτέρῳ, ὡς πολλὰς ἐν Κωνσταντινουπόλει... «</p>	<p>вндѣсте лн ѡцн н братннн н дрoузн. ѡто тн к намъ ѡвѣщаваеѣтъ славнын грoвъ. н ѡкоже тако то ꙗе. то н ѡчтѣмна ѡцѣнн исторнн слышннтъ. въ третннемъ словесн. снмн словесы самѣмн пншюцнн снце. глаго ꙗе выше. ѡко въ константннн градѣ...</p>

По-нататъшният анализ разкри, че старобългарската хомилия почти изцяло (без началото и края) представлява превод-компиляция на Второто слово за Успение Богородично от Йоан Дамаскин.

Началото и краят на старобългарското слово не съвпадат с текста на Йоан Дамаскин. Уводът е кратък (л. 240а–240б). Основните теми в него – невъзможността да се възхвали обектът на похвалата и ограничеността на личните, в случая човешките и ангелските възможности за това¹³, са топоси на класическата и късновизантийската ораторска проза, които присъстват и в Дамаскиновия текст¹⁴. Както е отбелязвано¹⁵, встъпителното изречение много наподобява началото на едно от словата за Успение Богородично на Герман Константинополски (ВНГ № 1119; СРГ № 8010)¹⁶. Вероятно, следвайки гръцки образци, старобългарският книжовник самостоятелно е работил по уводната част. След *Historia Euthymiaca* (Kotter 1988: 18, 1–68) и части от началото на последната глава от Дамаскиновото произведение (Kotter 1988: 19, 1–3; 4–5) започва заключителната, неидентифицирана засега част

¹¹ Пълната съпоставка на старобългарския текст с гръцкия е направена по Михановичевия хомилиар, тъй като текстът в Германовия сборник е непълен – л. 250а е скъсан и частично запазен (Мирчева 2006: 219, 753–754). Всички примери и препратки към старобългарския текст тук също са по *Мих*, освен при съпоставянето на двата преписа с гръцкия текст.

¹² Цитирането на гръцкия текст на Второто слово за Успение Богородично в статията се прави по изданието на Б. Котер (Kotter 1988: 516–540) с указание за глава и ред.

¹³ Те во по нестннѣ н достоннннѣ. нн англѣкъ оумъ не достнннѣтъ похвалннн н прославннн. а не нъ ншъ (!) оумъ тоупынн н славнн (*Мих*, л. 240б).

¹⁴ Вж. Daley 1998: 227, бел. 1 и 3.

¹⁵ Jufu 1960: 273 (по Иванова-Мирчева 1968); Иванова-Мирчева 1968: 86–87; Мирчева 2006: 218; ВНБС: 608–609.

¹⁶ Ὁ χρεωστῶν, πάντοτε τὸν ἴδιον εὐεργέτην ἀνυμνεῖ (PG 98: coll. 340) / Длъжнин, вѣсегда своего блггтелеа хвалннтъ (ВНБС: 609).

на старобългарското слово (л. 245a¹⁷– 246a). Заключението представлява общирна молитва към Божията майка¹⁸.

Извън увода и заключението, останалата част от старобългарската хомилия, както беше отбелязано, е превод-компиляция на Второто слово за Успение Богородично от Йоан Дамаскин. Тази компиляция обхваща произведението на византийския автор от края на 2-ра глава (Kotter 1988: 2, 36) до началото на 19-а глава (Kotter 1988: 19, 1–3; 4–5). Старобългарският книжовник, спазвайки последователността на гръцкия текст, е превеждал и компилирал части от произведението на Йоан Дамаскин¹⁹, скрепени с авторски текст, почитащ повече или по-малко върху гръцкия образец. В старобългарския текст взетите части от словото на Йоан Дамаскин варират от превод на отделни глави или пасажии, през компиляция на единични фрази от по-голяма, смислово единна част на текста²⁰, до по-свободни интерпретации на произведението. Изцяло са преведени само *Historia Euthymiaca* (Kotter 1988: 18, 1–68) и кратката 9-а глава (Kotter 1988: 9, 1–13). Примерът, който привеждам тук, илюстрира всички споменати подходи към гръцкия текст, събрани в едно, и е показателен за голяма част от старобългарския текст (вж. Табл. 1).

ТАБЛИЦА 1

Kotter 1988: 2, 36–46	<i>Мих</i> , л. 240а
<p>Ὁ γὰρ τῶν οὐρανῶν δημιουργός τε καὶ συνοχεὺς καὶ παντὸς ἐγκοσμίου τε καὶ ὑπερκοσμίου ὄρατοῦ τε καὶ ἀοράτου τεχνίτης δημιουργήματος, οὗ τόπος οὐδεὶς τῶν πάντων εἶναι – εἴπερ τὸ περιέχον τῶν ἐνόητων τόπος ὀρίζεται – ἐν ταύτῃ πρὸς ἑαυτοῦ ἀσπύρω βρέφος δεδημιούργηται καὶ ταύτην ταμιεῖον εὐρύχωρον δέδειχε τῆς τὰ πάντα πληρούσης αὐτοῦ καὶ μόνης ἀπεριγράφου θεότητος, ὅλος ἀπαθῶς ἐν αὐτῇ συστελλόμενος καὶ μένων ὅλος ἐκτὸς καὶ τόπον ἔχων ἑαυτὸν ἀπερίληπτον.</p> <p>Σήμερον ὁ τῆς ζωῆς θησαυρός, ἡ τῆς χάριτος ἄβυσσος – οὐκ οἶδ', ὅπως τολμηροῖς καὶ ἀτρόμοις φάναι τοῖς χεῖλεσι – θανάτῳ ζωηφόρῳ καλύπτεται, ...</p>	<p>Нѣнын бо творць н здржатель' всея тварн. вѣмыне же н невѣмыне. немуже мѣсто нн въ чесом же нѣ нмъже вбдржеи. вбдржнмому мѣсто оуставляиеть, нъ в сен без мѹжа младѣннщѣ творннтѣ платню. н домъ себѣ пространь. (Kotter 1988: 2, 36–40) иже домъ</p> <p>дн н бгѣтство жнвотное. не вѣдѣ какѣ дръзѣнн нзвѣщати не трепещуци оусты. смртню жнвотворною покрнвает се ... (Kotter 1988: 2, 44–46)</p>

¹⁷ От *Мын* же къ *гробову* вбратеще се *рѣмь*... до края на словото.

¹⁸ „Анонимният автор на словото за Успение ... завършва с няколко славословия, които е могъл да състави по образеца на многобройните хвалебни песни за Богородица, с които изобилства църковната книжнина“ – Иванова-Мирчева 1968: 98.

¹⁹ В приложението в края на статията са дадени всички преведени и компилирани части от Второто слово за Успение Богородично от Йоан Дамаскин с указание за глава и ред.

²⁰ Така е предадена 13-а глава, която съдържа разказа за чудото с евреина (Kotter 1988: 530; *Мих*, л. 243а).

Вижда се избирателността, с която се подхожда към гръцкия текст. Има както сравнително точен превод на отделни изрази и пасажи, така и по-свободен превод (например παντὸς ἐγκοσμίου τε καὶ ὑπερκοσμίου / все-тварн), също перифраза на текста (οὗ τόπος οὐδεὶς τῶν πάντων εἶναι – εἴπερ τὸ περιέχον τῶν ἐνόητων τόπος ὀρίζεται / ни въ чѣсом же нѣ нмъже вѣдръжене. вѣдръжномоу мѣсто оуставляеть), който препраща към определението за място, което Йоан Дамаскин, следвайки Аристотел, дава в Точното изложение на православната вяра (кн. I, гл. 13)²¹. Налице са също така и малки добавки от страна на старобългарския книжовник (например плтню, же домь), които осигуряват смисловата цялост на компилацията. Все пак може да се каже, че в старобългарския текст преобладава преводът на отделни пасажи и тяхното компилиране. В тези случаи е засвидетелстван както точен²², така и по-свободен, смислов превод²³.

Творческо-компилативният подход към гръцкия образец²⁴, както и изборът на автор са допълнителен аргумент към становището, че старобългарският текст най-вероятно е дело на Йоан Екзарх. При евентуалното установяване на византийския източник на това слово, по думите на Д. Иванова-Мирчева, „ще трябва да се съгласим, че сме намерили такъв византийски автор, който е стоял най-близо до писателския натюрел на Йоан Екзарх и който ще трябва да бъде смятан за един от неговите най-близки образци“ (Иванова-Мирчева 1968: 99). Кой би могъл да бъде най-близък като натюрел и образец за Йоан Екзарх, ако не Йоан Дамаскин, чийто фундаментален труд „Извор на знанието“ старобългарският книжовник, макар и частично, превежда.

Разглежданият тук старобългарски текст е бил подложен вече на комплексно текстологическо, литературно и езиково изследване (Иванова-Мирчева 1968: 85–99). Също така е обърнато и внимание върху богатия материал, който словото предлага за още изследвания в различни насоки – „в посока на компилацията, осъществена от Йоан Екзарх, използваните източници, връзката с други Екзархови произведения, отношението между Герм. и другите преписи и т.н.“ (Мирчева 2006: 224). Установяването на византийския източник на старобългарското произведение е основание то още веднъж да бъде подложено на анализ в очертаните насоки. На първо място трябва да се изясни авторовата концепция, според която е преведено и компилирано гръцкото произведение, както с оглед характера и книжов-

²¹ Kotter 1973: 37–38.

²² Под точен превод в случая разбирам предимно пословен превод. Такъв е преводът на Historia Euthymiaca, както и на немалко от пасажите.

²³ Под свободен разбирам както превод, който не следва строго гръцкия словоред, така и смислов превод.

²⁴ За компилативния характер на словата на Йоан Екзарх и техните византийски образци вж. Иванова-Мирчева 1971; Keipert 1974; Freydank 1975; Capaldo 1980; Capaldo 1983; Capaldo 1984; Thomson 1984; Николова 2007 и др.

ното наследство на Йоан Екзарх, така и с разбирането на компилацията като начин за „създаване на своя собствена, различна, независима книжовност“ (Милтенев 2014: 176–184). Интересен би бил и анализът на различните типове превод, засвидетелствани в компилацията, както с оглед проблемите на преводната литература като цяло, така и с преводаческата практика на Йоан Екзарх в частност. Изключително полезно би било произведението да се подложи на текстологически анализ в съпоставка с гръцкия текст, което ще продължи и задълбочи работата и резултатите в тази посока²⁵. Сега, когато за ориентир съществува гръцки текст (с критично издание), двата преписа – *Мих* и *Герм*, могат да ни разкрият малко повече и по-сигурни данни за текстовата история на това произведение (вж. Табл. 2).

ТАБЛИЦА 2

Kotter 1988	<i>Мих</i>	<i>Герм</i>
τῷ γὰρ αὐτῆς υἱῷ προσβαλὼν ἔμαθεν (3, 23)	кто ѿ по неже се прѣтъ (л. 240б)	н по снъ бо сѧ еж емши. оувѣдѣ (л. 249а)
ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἀλήθεια (3, 27)	жнзнь н жнвоть (л. 240б)	нетна н жнвоть (л. 249б)
Ἔχοιμέν σε τῶν πόνων ἀνάπαυλαν (8, 22)	нмѣемъ те трѹдомъ поконце (л. 242а)	н намъ тѧ трѹдомъ поконце (л. 252б)
καὶ εἰρήνη καὶ χάρις (16, 10–11)	нмн. н блгодѣтъ (л. 244а)	н мнръ н блгъ (л. 256а)
ἡ κιβωτὸς γὰρ κυρίου σήμερον καταπέπαυται (16, 23)	кѹвотъ бо гъ съ оуставленъ бы (л. 244а)	кѹвотъ бо гнъ днѣ ѹставленъ ѿ (л. 256б)
παρῆν δὲ καὶ ὁ ἀδελφόςθεος Ἰάκωβος καὶ Πέτρος (18, 52)	Бѣаше же н братъ бжнн. н петръ (л. 245а)	бѣше же братъ бжн наковъ. н петръ (л. 259а)
Καὶ τί ἄν σοι περὶ τῶν ἐκεῖ θεολογηθέντων λέγοιμι; (18, 59–60) и др.	ѿтн оубо ѿ томъ неже тоу се бгословн гла (л. 245а)	тн ѿто тн оубо ѿ томъ. еже тоу сѧ бгословн гла (л. 259б)

И малкото приведени тук примери показват колко интересна и ценна информация може да се извлече на базата на гръцкия текст за текстовата история на старобългарското произведение. На този първоначален етап данните сочат, че преписът, който пази по-близкия до гръцкия първообраз старобългарски текст, е *Герм*. Има четения, макар и до голяма степен условни, поради компилативния и по-свободен на немалко места подход към изходния текст, които дават някаква информация и за гръцката подложка (вж. Табл. 3).

²⁵ Вж. Иванова-Мирчева 1968: 88–89.

ТАБЛИЦА 3

Kotter 1988	Kotter 1988	<i>Μιχ</i>
Αὕτη τῶν ἐκκλησιῶν ἡ ἀκρόπολις (4, 19–20)	ἀκρόπολις] ἀκρότης (p. 522)	снн во ѿ црквамъ врѣхъ (л. 241а)
Καὶ πρότερον μὲν διὰ μέσου τοῦ ἄστεως ἄγεται οἷά τις νύμφη περικαλλῆς τῆ ἀπροσίτῳ αἴγλη ὠραῖζομένη τοῦ πνεύματος (12, 4)	ἀπροσίτῳ om (p. 529)	прѣжде посрѣ г҃рада прннесоше ю акн невѣст̄ доброу҃ю. прѣтынмъ свѣтомъ оукрашеноу (л. 243а)
Τί ζητεῖτε ἐν τάφῳ τὴν πρὸς οὐράνια μετεωρισθεῖσαν σκηνώματα (17, 9)	Τί pг. ἀπόκρισις ἐκ τοῦ τάφου (p. 535)	Отвѣщають гробъ рекин. почто нщете въ мнѣ ѿшѣдшаго тѣлесе на нбо ѿ мене (л. 244а)
τρίτῳ λόγῳ (18, 3) и др.	τρίτῳ pг. ἐν (p. 536)	въ третнемъ словесн (л. 244а)

На морфо-синтактичен и лексикален анализ старобългарският текст е бил подлаган неколкократно (Иванова-Мирчева 1968: 90–94; Мирчев 1968: 73–75, 78–79; Мирчева 2006: 220–224). Едно съпоставяне с гръцкия текст би прибавило допълнителни нюанси.

Идентифицирането на Второто слово за Успение Богородично като източник на по-голямата част от разглежданата тук анонимна старобългарска хомилия попълва единствената празнота в рецепцията на Богородичните слова от Йоан Дамаскин в средновековната българска литература. Така и трите произведения на Йоан Дамаскин за Успението на Божията майка – Първо, Второ и Трето слово (ВНГ № 1114, 1097, 1089; СРГ № 8061–8063; Kotter 1988: 483–500, 516–540, 548–555), както и Словото му за Рождество Богородично (ВНГ № 1087; СРГ № 8060; Kotter 1988: 169–182) са намерили място в средновековната ни книжнина²⁶.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Kotter 1988
2, 36–41; 44–53
3, 19–28; 32–36; 37; 38–41
4, 8–16; 19–23; 24
5, 5–11
6, 3–5; 9–10; 14–32

²⁶ Изследване и издание на славянските преводи на Първо и Трето слово за Успение Богородично, както и на двата славянски превода на Словото за Рождество Богородично от Йоан Дамаскин – вж. Данова 2014.

7, 1–10; 14–16
8, 1–4; 5–6; 7–8; 10–12; 14–25; 26–30
9, 1–13
10, 2–8; 10–19
11, 1–23
12, 1–6
13, 1–20
14, 1–2; 4–6; 7; 10–15
15, 1–2; 32–35
16, 1–5; 10–12; 14–17; 22–25; 27
17, 1–4; 7–8; 9–12; 14–16; 17; 18; 19–20
18, 1–68
19, 1–3; 4–5

ЦИТИРАНИ СПРАВОЧНИЦИ

- ВНБS И в а н о в а, Кл. Bibliotheca hagiographica balcano-slavica. София, 2008.
ВНГ Н а l k i n, Fr. Bibliotheca hagiographica graeca. Т. 1–3. Bruxelles, 1957.
CANT Clavis Apocryphorum Novi Testamenti. Cura et studio M. Greerard. Turnhout, 1992.
CPG Clavis Patrum graecorum. Т. 1–4. Cura et studio M. Greerard. Turnhout, 1983, 1974, 1979, 1980.
PG М i g n e, J. P. Patrologiae cursus completus. Series graeca. Т. 98. Paris, 1865.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Горский, Невоструев 1859 Г о р с к и й, А., К. Н е в о с т р у е в. Описание славянских рукописей Московской синодальной библиотеки. Т. 2. Ч. 2. Москва, 1859.
Данова 2014 Д а н о в а, Ц. Словата за Богородица от Йоан Дамаскин в българската средновековна книжнина (по материали от южнославянските календарни сборници до XIV в.). Дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“. София, 2014.
Иванова-Мирчева 1968 И в а н о в а - М и р ч е в а, Д. За произхода на една анонимна хомилия в старата българска литература. – В: Славистичен сборник (по случай VI международен конгрес на славистите в Прага). София, 1968, 85–99.
Иванова-Мирчева 1971 И в а н о в а - М и р ч е в а, Д. Йоан Екзарх Български. Слова. Т. 1. София, 1971.
Каждан 2002 К а ж д а н, А. П. История византийской литературы (650–850 гг.). Санкт-Петербург, 2002.
Милтенов 2014 М и л т е н о в, Я. Особенности на рецепцията на византийското книжовно наследство в старобългарската преводна литература от IX–X в. – Български език, 2014, Приложение (По случай 145-годишнината от основаването на Българската академия на науките), 173–188.

- Мирчев 1968 М и р ч е в, К. Към българския исторически синтаксис – архаични обрати в Германовия сборник от 1359 г. – В: Славистичен сборник (По случай VI международен конгрес на славистите в Прага). София, 1968, 69–83.
- Мирчева 2006 М и р ч е в а, Е. Германов сборник от 1358/1359 г. Изследване и издание на текста. София, 2006.
- Николова 2007 Н и к о л о в а, Св. Так называемое Первое слово Иоанна Экзарха Болгарского о Рождестве Христа и его греческий источник. – *Palaeobulgarica*, 31, 2007, № 2, 3–20.
- Станчев 1991 С т а н ч е в, Кр. Словата на Йоан Екзарх Български. – Старобългарска литература, 25–26, 1991, 66–72.

- Aitzetmüller 1957 A i t z e t m ü l l e r, R. Mihanovič Homiliar. – *Editiones Monumentorum slavicae veteris dialecti*. Graz, 1957.
- Capaldo 1980 С а p a l d o, M. Jean L' Exarque en tant que compilateur et traducteur. – *Полата књигописнама*, 3, 1980, 69–89.
- Capaldo 1983 С а p a l d o, M. Art compilatoire et technique de traduction dans l'omélie de Jean le Prêtre sur le Baptême du Seigneur. – *Полата књигописнама*, 8, 1983, 2–14.
- Capaldo 1984 С а p a l d o, M. La source principale du Sermon sur la Nativité attribuée à Jean l' Exarque. – *Полата књигописнама*, 9, 1984, 3–29.
- Daley 1998 D a l e y, B. E. On the Dormition of Mary: Early Patristic Homilies. Crestwood, NY, 1998.
- Delehaye 1902 D e l e h a y e, H. *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae (X c.), Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris*, Brussels, 1902.
- Esbroeck 1975–1976 E s b r o e c k, M. van. Un témoin indirect de l'Histoire Euthymiaque dans une lecture arabe pour l'Assomption. – *Parole de l'Orient*, 6–7, 1975–1976, 479–491.
- Freydank 1975 F r e y d a n k, D. Die Himmelfahrtshomilie „Veselite se nebesa“ des Exarchen Johannes und ihre griechischen Vorlagen. – *Zeitschrift für Slavistik*, 20, 1975, 382–390.
- Jufu 1960 J u f u, J. Sbornicul lui German (1359). – *Ortodoxia, Revista Patriarhiei Române*, 12, 1960, № 2, 253–279.
- Jugie 1944 J u g i e, M. La mort et l' Assomption de la Sainte Vierge. Etude historico-doctrinale (= *Studi e Testi*, 114). Vatican, 1944.
- Keipert 1974 K e i p e r t, H. Ein neues Werk Johannes des Exarchen? – *Zeitschrift für slavische Philologie*, 37, 1974, 356–370.
- Kotter 1973 K o t t e r, B. Die Schriften des Johannes von Damaskos, II. *Expositio Fidei* (= *Patristische Texte und Studien*, 12). Berlin, 1973.
- Kotter 1988 K o t t e r, B. Die Schriften des Johannes von Damaskus V. *Opera homiletica et hagiographica* (= *Patristische Texte und Studien*, 29). Berlin–New York, 1988.
- Louirié 2007 L o u r i é, B. L'Histoire Euthymiaque. L'oeuvre du Patriarche Euthymios/Euphemios de Constantinople (490–496, †515). – *Warszawskie Studia Teologiczne*, 20, 2007, 189–221.
- Mimouni 1995 M i m o u n i, S. C. Dormition et assumption de Marie: Histoire des traditions anciennes (= *Théologie Historique*, 98). Paris, 1995.

- Shoemaker 2002 S h o e m a k e r, S. J. Ancient Traditions of the Virgin Mary's Dormition and Assumption. Oxford, 2002.
- Thomson 1984 T h o m s o n, F. The Eulogy of St. John the Divine attributed to John the Exarch of Bulgaria. – *Slavia Gandensia*, 11, 1984, 129–158.
- Wenger 1955 W e n g e r, A. L'Assomption de la T. S. Vierge dans la tradition byzantine du VIe au Xe siècle (= *Archives de l' Orient Chrétien*, 5). Paris, 1955.

A BYZANTINE SOURCE OF AN ANONYMOUS OLD BULGARIAN HOMILY

(Summary)

The present article identifies a Byzantine source of an anonymous Old Bulgarian homily on the Dormition of the Theotokos (BHBS: 608–609). The Greek source of the Old Bulgarian text is the Second Homily on the Dormition of the Theotokos by John of Damascus (BHG № 1097; CPG № 8062; Kotter 1988: 516–540). The Old Bulgarian homily on the Dormition of the Theotokos is a translation-compilation (without beginning and end) of the Second Homily on the Dormition of the Theotokos by John of Damascus, made most probably by John Exarch. Selected expressions, passages, and chapters were translated and compiled from the Greek text (from Kotter 2, 36 to 19, 1–3; 4–5). The *Historia Euthymiaca* (Kotter 18, 1–68) was translated in full. The article also outlines new prospects for further analysis of the Old Bulgarian text.

*Cvetomira Danova,
Cyrillo-Methodian Research Centre – BAS*